

Међутим, од свих спољних елемената на раслојавању словенског друштва, најефикасније је деловало — покрштавање Словена. Са гелом византиско-франачких мисонара — „подај богу божје, а цару цареву“ — експлоатација страних поглавара и домаћих старешина правдана је „божанским пореклом“ и неопозивим налозима „виших сила“. Да би деловање мисионара међу паганским Словенима било што ефикасније осниване су и посебне словенске црквене општине и епископије, при чему се није тако исто водило рачуна о племенској и родовској припадности верника и њиховим ранијим територијама. Уз општине и епископије, попове и епископе, обавезно су долазили и такозвани „духовни дугови“. Убирање ових „дугова“ обезбеђивали су и византиска и франачка и словенске државе, пошто је хришћанска пропаганда била једно од ефикаснијих сретстава подјармљивања поданика. Отуд, и отпор Словена покрштавању под видом сукоба између „стarih обичаја и државних закона“. На крају, успех су мисионарима обезбедили словенски поглавари, сада већ владари „по милости божјој“, а не по избору, који су у томе видели и свој интерес, повезујући се врло често са горњим слојевима и византиског и франачког друштва. — Тако су и код Словена, у току рађања њихових држава, „економски услови и материјална сретства прибавили сили победу“ (Енгелс).

На крају, може се закључити да је и код Словена јака војна организација изграђивана у тешким ратовима и међуплеменским сукобима дала државне органе, као и код Германа неколико векова раније, а степен развитка друштвене производње, односно натурална привреда са доста примитивном земљорадњом и сточарством у спустелим и разореним областима Балкана — друштвену епоху, феудализам, и њему одговарајући државни облик — монархију.

Др. Ружица В. Гузина

ПИТАЊЕ УЗРОЧНОСТИ У ОСИГУРАЊУ

1. У нашој правној литератури питање узрочности је разматрано врло мало у посебним, том питању посвећеним монографијама (1), већ је то питање разрађивано у оквиру дела која третирају целоку-

(1) Тако др. В. Furlan: *Problem pravne kauzalnosti*, Zbornik znanstvenih razprav, XIV letnik (1937/38) др. S. Lapajne: *Spori v pogledu vzročne zveze*, Zbornik znanstvenih razprav, XI letnik (1934/35); Vladimir Solnar: *Le rapport de la cause à effet et le droit positif*, — *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1937; Т. Живановић: *Појам узрока у кривичном праву*, Архив, 1910; исти: *Du principe de causalité efficiente en Droit pénal*, Paris 1908; исти: *Ursachenbegriff im Strafrecht*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1910; Кулаш: *Принцип каузалитета у кривичном праву*, Бранич, 1934; Ј. Црногорчевић: *Један поглед на проблем узрочности у кривичном праву*, Архив, бр. 2/1952.

пни систем кривичног права (2). Међутим, колико нам је познато, код нас није уопште разрађиван овај проблем са становишта осигурања. Због тога је потребно указати на извесне специфичности које се морају имати у виду приликом проучавања узročности у осигурању.

2. У пракси се, при решавању појединих отштетних захтева из уговора осигурања, врло често постављају два питања: прво, да ли је уопште остварен ризик и друго, на који је начин остварен? Ова два питања се нарочито постављају код поморског осигурања, јер често не остају преживели сведоци оствареног удеса. Тако није био редак случај раније а нарочито се за време рата често дешавало да брод ишчезне без икаквих вести. Тада се постављају два питања: прво, да ли је брод настрадао, а затим, који је узрок да је брод настрадао?

С обзиром да у таквим случајевима не постоје никакве чињенице које би могле да послуже као доказ о проузрокованој штети, то се ово питање мора решавати путем претпоставки. Чим се брод не јавља одређено време, претпоставља се да је удес задесио брод, тј. да се је остварила одређена последица (3) Исто тако може се поћи од претпоставке да је до штете дошло услед ратних догађаја, ако се штета догодила за време рата (4) односно да је штету проузроковао поморски ризик, ако се не могу утврдити околности под којима се је остварио ризик (5). Према томе, иако је остварење „каузалног односа позитивна претпоставка за обавезу осигуравача“, ова претпоставка не мора бити остварена, већ је довољно за решавање односа из осигурања да се и сам каузални однос претпоставља. За решавање односа насталих остварењем последице у кривичном праву је неопходно да се увек тачно утврди како је дошло до њеног остварења.

За остварење последица је потребно више услова. Скуп тих услова у узајамном прожимању са последицом и прелажењем једног у друго претставља једну повезану целину, тако да се може говорити не о узроку и последици, већ о „кретању одређеног односа узročности“ (6). Међутим, „ствари и појаве нису повезане само уопште, већ су повезане просторно и временски тако да једна проузрокује другу у настајању и нестајању. Притом се једне јављају

(2) Др. Б. Тасић: Енциклопедија права, 1935; др. Т. Живановић: Основи кривичног права, Београд, 1935; Др. М. Доленц и Ал. Маклецов: Систем целокупног кривичног права Краљевине Југославије, Београд, 1935; Никола Срзентић -- Др. А. Стајић: Кривично право ФНРЈ, Београд, 1953; Др. М. Константиновић -- Др. Капор: Облигационо право, скрипта, Београд, 1952; Dr. Stanko Frank: Teorija kaznenog prava po krivičnom zakoniku od godine 1951, Zagreb, 1955.

(3) В. чл. 9, тач. 1, Опћих услова за осигурање бродова на мору Државног осигуравајућег завода.

(4) Тако су у Италији, за време I и II светског рата донети прописи према којима, ако не постоје одређено време вести о броду, претпоставља се да је брод нестао усред ратних догађаја (Декрет од 2. IX. 1917 одн. 7. XII. 1942).

(5) Чл. 849 НГВ.

(6) Хегел: Филозофске свеске, изд. 1947, стр. 136, цитирано по Б. Зирерлу: Дијалектички и историски материјализам, Београд, 1951, том I, стр. 84.

као узроци а друге као последице“ (7), а између узрока и последице постоји веза која је објективно дата.

Свака је последица уствари изазвана скупом појава и читав тај скуп појава јавља се као узрок појаве. Овакав скуп услова, одређен као узрок, непримењив је често пута у праву за регулисање конкретног односа, јер доводи до закључка да је сваку појаву проузроковао скуп услова. Али прихватањем скупа услова као узрока последице онемогућило би се уопште осигурање.

Осигуравач склапањем уговора о осигурању преузима обавезу накнаде штете, ако се остварио одређени ризик (узрок). Обавеза осигуравача има за претпоставку да је ризик одредљив. Ако би се прихватило да „скуп“ услова проузрокује последицу, онда се не би могла ниједна штета накнадити, јер је под таквим условима врло тешко одредити које све услове обухвата узрок.

Примењено на одређен случај могу се међу условима одређеног односа узрочности издвојити извесни услови као узроци последице. У праву се, па и у праву које регулише односе из осигурања, некад само и један услов сматра „узроком“. Тиме се не пориче да су и остали услови допринели проузроковању последице, већ се само, са становишта права које регулише дати однос, сматра само један услов као неопходан али уједно и довољан. Наравно одмах у вези с тим поставља се и питање: Како и на који начин правити разлику између услова и услова-узрока?

Сваки каузални низ није једноставан у редоследу узрок-последица. Између узрока и последице може други каузални низ да прекине први каузални низ. Поставља се питање, са становишта осигурања, шта се има сматрати узроком последице? Нарочито је то потребно у оним случајевима кад је један од узрока осигуран а други није.

Узрочни низ може имати за последицу не само штету, већ нови каузални низ који тек са своје стране има за последицу остварење штете. Поставља се тада питање да ли се има сматрати узроком штете узрок првобитног узрочног низа, тј. низа који има за последицу нови каузални низ, или се нови каузални низ мора независно посматрати?

Одговор на сва ова питања дају теорије о узрочности на разне начине.

3. Теорије о узрочности које су се појавиле у кривичној и грађанском праву, нашле су примену и у осигурању. Ове теорије или прописује законодавац (8) или су усвојене у судској пракси и примењиване приликом расправљања конкретних случајева (9). Међутим, поред ових теорија које су оживотворене кроз судску прак-

(7) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 75.

(8) Британски Marine Insurance Act, Section 55 (1), прописује да се код решавања питања узрочности примењује „*causa proxima*“.

(9) У Немачкој судови за грађанскоправне односе примењују теорију адекватне узрочности.

су, постоје и друге теорије које нису добиле право „грађанства“ у пракси. На овом месту ће бити изложене само оне теорије које се јављају у осигурању. То значи да у праву има и других теорија о узročности. Бројност радова о каузалитету је тако велика да о томе у самој Немачкој постоји толика литература „да би за њено проучавање једва био довољан цео људски живот“.

Најстарија теорија о узročности у праву (10), па самим тим и у осигурању, јесте теорија која се заснива на принципу „*causa proxima non remota spectatur*“. По овој теорији се од свих услова који су претходили последици има узети као узрок последице онај услов који је најближи последици. Издвајање услова-узрока од осталих услова врши се на основу манифестације по времену (поредоследу) услова у узročном низу. Услов који непосредно претходи последици је услов-узрок последице.

Једноставним решењем сложеног проблема узročности ова је теорија упростила проблем и олакшала примену. Питања како одредити узрок код прекинутог узročног низа као и у случају кад узročни низ нема за последицу штету већ нови узročни низ, веома се лако решавају по овој теорији. Без обзира на претходне услове који доприносе остварењу последице, увек се има сматрати за узрок последице последњи услов. Баш због тога, иако је ова теорија најстарија, још увек има врло широку примену у осигурању. Принцип „*causa proxima*“ прихватило је енглеско право о поморском осигурању. Позната је и у Француској под именом „последњег и непосредног услова“, а примењивана је и у Немачкој у поморском осигурању. Код нас, приликом решавања отштетних захтева Државни осигуравајући завод такође се држи у транспортном осигурању принципа „*causa proxima non remota spectatur*“.

„*Causa proxima*“ полази од принципа да се услови који су удаљенији не могу сматрати узроком. Потребно је само из сплета услова који су претходили последици пронаћи услов најближи последици и читав проблем је самим тим и решен. Међутим, применом ове теорије у пракси не добијају се увек резултати који су са логичног гледишта увек најправилнији, и у томе је њен основни недостатак. Теорија „*causa proxima*“ је због тога знатно измењена. Не прави се разлика између услова-узрока и услова само по томе како који услов стоји у редоследу према последици, већ и према томе да ли је неки услов више или мање делатан (11).

На нарочите тешкоће наишла је теорија „*causa proxima*“ кад је један осигурани догађај а имао за последицу други догађај б, који није осигуран, а тек је овај догађај б проузроковао последицу с. Да би решио ове случајеве, енглески суд је морао да знатно измени значење „*causa proxima*“, па је у једном случају донео одлуку

(10) В. Furlan: *op. cit.*, стр. 98 и 99.

(11) F. Templeman: *Marine Insurance, its Principles and Practice*, London, 1948; В. Фулан: *op. cit.*, стр. 99; G. Ripert: *Droit maritime*, Paris, 1930, tome III, n. 2418.

да први узрок „није никад престао да постоји, већ је константно остао ефикасна и доминантна опасност“, а у другом случају да брод никад „није изишао из иминетне опасности све док није био изгубљен“ (12). Механичка примена најближег услова морала је да падне, јер доследна примена ове теорије даје неодрживе резултате. Због тога је енглеска судска пракса, упркос законске одредбе о примени „causa proxima“ у решавању спорова из поморског осигурања, учинила значајна отступања од ове теорије. Примењујући у пресуди начела о узрочности која нису у сагласности са „causa proxima“, један енглески судија је образложио овај свој поступак речима „causa proxima није проналазак да се избегну тешкоће око откривања правог узрока или узрока по здравом смислу“ (13).

Данас начело „causa proxima“ више не значи да је узрок последице услов временски најближи последици, већ услов који је „најближи по ефикасности“ (14). А чим се дозволила могућност процене ефикасности услова отвориле су се широке могућности оцењивања који је услов ефикаснији. Наравно да остаје још отворено и питање критеријума за ефикасност.

Не само да је енглеска судска пракса отступила од „causa proxima“, већ се и у доктрини увидело да је она неприменљива. Чињени су покушаји да се прилагоди што више потребама живота, али она није могла да пружи задовољавајућа решења (15). И поред свег проширења значења „proxima“, ова теорија каузалитета је у извесним случајевима осигурања сасвим неприменљива. Тако је познат случај са ризиком батерије у поморском осигурању. Код ризика батерије узрок никад није последњи услов, већ увек дањи, чак се може рећи временски прави услов од читавог скупа услова који изазивају каузални низ (16).

4. Зачетником савремених теорија о узрочности у праву може се сматрати Ф. Бури (17). Поставио је теорију о узрочности, познату у праву као теорија „conditio sine qua non“. Ова теорија полази од тога да су сви услови допринели остварењу последице, па према томе се сваки услов може сматрати узроком. Као што је већ примећено, ако се *n*х услова изједначи с последицом *b*, не може се узети да и сваки *x* може да оствари последицу. Осим тога, ако међу

(12) Случајеви из енглеске судске праксе *Reischer v. Borwick* (1894) 2. Q. B. 548; 7 ASP. MLC 493 и *Leyland Shipping Co. Ltd. v. Norwich Union Fire Insurance Soc.* (1918) A. C. 350; 23 Com. Cos. 190; 14 ASP MLC 258; 34 TLR цитирано по Templeman: op. cit., стр. 138 и 139.

(13) Lord Sumner у случају *Becker Grays & Co v. London Assurance Co.* (1918) A. C. 101; 23 Com. Cos. 205; 14 ASP MLC 156, cit. по Templeman: op. cit., стр. 135.

(14) Templeman: op. cit., стр. 135.

(15) Тако напр. A. Brunetti: *Diritto Marittimo privati Italiano*, Torino, 1929—38, t. III, стр. 463; Dr. C. Ritter: *Das Recht der Seeverversicherung*, 1922, pag. 28, Num. 8.

(16) Arnould: *On the Law of Marine Insurance and Average*, London, 1950, n. 858, стр. 779.

(17) V. Buri: *Kausalität und ihre strafrechtlichen Beziehungen*, 1985.

условима постоји једнакост, то није „каузална једнакост“ већ „логична једнакост“ (18).

Теорија „*conditio sine qua non*“ је исто тако као и теорија „*causa proxima non remota spectatur*“ покушала да читав проблем каузалитета упрости. Она је, међутим, за разлику од теорије „*causa proxima*“, отишла са својим закључцима у другу крајност. По овој теорији сви су услови, чак и најудаљенији, претворени у узрок, тако да међу њима нема никакве разлике. Исту последицу, у осигурању штете, могу да произведу различити узроци, тј. ризици. Осигураваач баш због тога и жели да тачно определи своје јемство, па се уговором о осигурању тачно одређује од којих ризика осигурава, ако наступи евентуална штета. Међутим, како код остварења једног ризика садејствује увек више услова, то би примена теорије „*conditio sine qua non*“ одвела *ad infinitum* (19), јер међу антецедентима ће увек бити један који је осигуран. Колико нам је познато, позитивна права а и судска пракса у појединим земљама не сматрају узроком последице сваки услов, јер би цео институт осигурања, како он данас функционише, био неприменљив. Тиме не кажемо да се ова теорија не би могла и применити, али према данашњем стању и праксе и права које регулишу односе из осигурања, мора се правити разлика међу условима који су претходили и последици.

Теорија „*conditio sine qua non*“ није могла да нађе примену у осигурању, али је послужила као потстрек за јављање других теорија каузалитета. Тако су познате у кривичном праву Биндингова (20) и Биркмајерова (21) теорије узročности. Развитак ових теорија довео је до Колеровог становишта да постоји квалитативна разлика између услова и узрока. Узроци су само они услови који имају посебну снагу (22).

Ове теорије, укључујући Колерову теорију „снаге“ узрока, имале су своје присталице и код аутора који су третирали проблем узročности у осигурању (23). Узроком се у осигурању може сматрати само онај услов који је „*die überwiegende Schadenursache*“ (24) од-

(18) В. Furlan: *op. cit.*, стр. 106.

(19) N. Gasperoni: *La causa dell'evento di assicurazione*, Assicurazioni, 1938, бр. 1, стр. 31.

(20) Виндинг је оснивач тзв. теорије равнотеже. Према концепцији ове теорије на проузроковање последице делују две врсте услова и то једни који помажу наступање последице и други који иду за тим да се одржи постојеће стање. Узроком се има сматрати услов који поремети равнотежу (*Die Normen u. Ihre Übertretung*, 1914/II., стр. 491).

(21) Birkmeyer: *Über Ursachenbegriff und Kausalzusammenhang im Strafrecht*, 1885 — теорија о квантитативном доприношењу у производњи последице, тј. узрок је услов „који је највише допринео последици“. Сличне су теорије совјетских аутора Трајнина (узрок је неопходни услов) и Дурмова (узрок је битан услов). Цитирано по Н. Срзентић — Др. А. Стајић: *op. cit.*, стр. 178.

(22) Kohler: *Studien aus dem Strafrecht*, Bd. I, 1890; Huther: *Der Kausalzusammenhang als Voraussetzung des Strafrechts*, 1893; R. Horn: *Der Kausalitätsbegriff in der Philosophie und im Strafrecht*, 1893.

(23) Liebisch: *Zum Begriff des Seeunfalls*, *Hanseatische Rechtszeitschrift*, Hamburg, 1922; Vogt: *Das Deutsche Seeverkehrsrecht*, 1887; N. Gasperoni: *op. cit.*

(24) Liebisch: *op. cit.*, стр. 329.

носно услов који има „каузалну енергију, тј. . . . који има енергију да-определи и провоцира сам догађај“ (25).

Ове теорије, укључујући теорију Гасперонија о каузалној енергији узрока, не могу да се одрже из истих разлога, због којих су одбачене у праву уопште. Полазећи од идеалистичке филозофије, оне оштро разликују квалитет од квантитета, не водећи рачуна о преласку квалитета у квантитет. Осим тога, оне не дају одговор ни на једно питање које се поставља у вези са утврђивањем узрока последице. Узрок је услов „који претеже“, односно услов „који опредељује“ последицу. Резултат тога је да се ове теорије врте у кругу, јер остаје без одговора питање како утврдити који услов опредељује последицу. На тај начин, ове теорије не успевају да реше ни први проблем сваке добре теорије узрочности, тј. да нађу критеријум за одвајање услова-узрока од услова. Било је покушаја да се ове теорије ближе објасне „статистиком“ и „искуством“ (26). Овим објашњењем теорија „снаге“, „делатности“, „квалитета узрока“ је само изгубила, јер је тим стварно претворена у теорију адекватне узрочности, односно у измењену теорију „causa proxima“ какву је конструисала енглеска судска пракса.

5. Посебну групу теорија о узрочности чине теорије о адекватном узроку. Као и теорија „*conditio sine qua non*“, теорије о адекватном узроку полазе од тога да последицу не проузрокује један услов већ скуп услова. Међутим, да би се могла да примени у праву ова теорија прави се разлика између услова-узрока и услова.

Теорије о адекватном узроку, у томе су оне може се рећи јединствене, приликом утврђивања узрока не полазе од одређеног конкретnog узрочног низа, већ одређују узрок оствареног догађаја на основу оцене који би услов био погодан да проузрокује дату последицу. Подобност проузроковања последице цени се *in abstracto* на основу искуства, знања, науке или других критеријума. Према томе, по теорији о адекватном узроку сматрају се узроком само они услови који су, објективно узев, подобни да изазову одређену последицу.

Претходник адекватних теорија је фон Бар. Он ствара доктрину правне каузалности као везу између људске радње и догађаја, који је настао као последица те радње. Према ф. Бару треба проучавати само оне узроке који прелазе оквири нормалног догађаја и узрок је само онај услов који се може сматрати узроком према становишту друштвених односа и посматрању на свет (27). Оснивач теорије адекватне узрочности је ф. Крис, а развили су је у праву Трегер, Римелин, Радбрух и други (28).

(25) N. Gasperoni: op. cit., стр. 44.

(26) Clemente Persico: *Le assicurazioni marittime*, vol. II. Genova, 1949, n. 204.

(27) v. Bar: *Die Lehre vom Kausalzusammenhang im Rechte, besonders im Strafrechte*, 1871.

(28) I. v. Kries: *Ueber den Begriff der Möglichkeit und einige Anwendungen desselben*, *Vierteljahrsschrift für wissenschaftlichen Philosophie*, Bd. 12, 1888, стр. 179; Traeger: *Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*, 1929; M. Rümelin: *Die Verwendung der Kausalbegriffe im Straf- und Zivilrecht*, *Archiv für die civilistische Praxis*, Bd. 90, 1900; Radbruch: *Die Lehre von der adaequaten Verursachung*, 1902.

Теорије адекватне узročности су за последњих педесет година заузеле значајно место у правној доктрини, а у Немачкој су је примењивали и судови за грађанске ствари. Ове теорије су такође, нарочито у Немачкој, биле раширене међу ауторима који су радили на проблемима осигурања (29).

Најдоследније је разрадио примену теорије адекватне узročности на осигурање Киш у посебној монографији (30). Према Кишу узрок је „онај услов који према свом својству повећава објективну могућност последице наступеле врсте, који — друкчије изражено — уопште, према искуству, доприноси наступању ове последице“, и даље „један догађај (осигурани случај) је онда узрок штете, кад он уопште, према својој природи, доприноси настајању штете ове врсте“ (31). Овај свој став је Киш приказао примерима. Пожар изазива потребу за читавим низом мера, као што су гашење, рушење зидова и пражњење просторија. Искуство нам казује да је пожар узрок штетних последица. Међутим, ако неко пожаром уплашено лице падне под утицај панике и у таквом стању нанесе штете осигураним стварима (баца намештај на улицу без намере да их спасе), пожар је додуше услов ових штета, али се не може сматрати адекватним узроком ових штета. Узрок разарања је радња избезумљеног а не пожар. Према Кишу „узрок у нашем смислу, тј. онај услов који уопште проузрокује последицу дате врсте, ставља се према последици у претстави посматрача у један сасвим посебан однос. Овај однос је баш управо тај због чега узрок искаче из круга осталих услова“ (32).

Према Кишу ову теорију потврђују принципи осигурања. Пре свега она објективизира ризик. Ризик се не цени према субјективном мерилу осигуравача, већ објективизиран према апстрактном мерилу узетом за критеријум (код Киша је то искуство). При преузимању ризика осигуравач „има у виду последице које према искуству један такав догађај повлачи“ (33). Сваки други критеријум којим би се омогућило да осигуравач јемчи и за штете поводом „неочекиване, необичне“ околности, према искуству, оптеретио би осигуравача.

Друга потврда ове теорије, према Кишу, произилази из саме технике осигурања, јер је оно засновано на маси појава. Осигуравач „просуђује да ли ће и под којим околностима да јемчи на основу масовних појава“ (34). Он то може учинити само ако се прихвати теорија адекватне узročности.

(29) O Hagen: Versicherungsrecht, у Dr. V. Ehrenberg-овом Handbuch des Handelsrecht, Achter Band, Leipzig, 1922, стр. 583; Dr. W. Kisch: Handbuch des Privatversicherungsrechts, München-Berlin-Leipzig, 1920, Bd. II, стр. 20; Dr. W. Kisch: Zum Kausalproblem im Versicherungsrecht, Wirtschaft und Recht der Versicherung, Nummer 1, 1926; E. Bruck: Das Privatversicherungsrecht, Mannheim-Berlin-Leipzig, Bensheimer, 1930.

(30) Dr. W. Kisch: Zum Kausalproblem ...

(31) Kisch: op. cit., стр. 21.

(32) Kisch: op. cit., стр. 22.

(33) Kisch: op. cit., стр. 24.

(34) Kisch: op. cit., стр. 25.

Трећу потврду ове теорије Киш види у „упоређењу између важног ограничења јемства и централног појма ризика у праву осигурања“. Опасност је „из искуства изведена могућност наступања штетне последице“ (35). Она се односи на будућност. Штета се везује за прошлост. Ова два појма се могу помирити само применом одговарајуће теорије узрочности (36).

Критеријум за оцену адекватног узрока су ставови искуства из разних области (медицине, технике, хемије, итд.). Већина ставова искуства захтева просечно образовање, а неки само посебно стручно образовање. Главно помоћно средство за извођење ставова искуства из чињеничног материјала је статистика (37).

Ма колико да теорија адекватне узрочности, на први поглед, изгледа привлачна за утврђивање узрока последице, она је научно неоправдана а њени резултати нису увек најтачнији. Основна поставка ове теорије је да се све појаве могу свести на опште типове. Овакво гледиште је статичко и негира развој и настајање нових закона и нових квалитета. Код оцене типичних појава мора се имати у виду „да се природа развија на основу општих законитости, кроз опште типове својих многоврских облика, али истовремено кроз појединости непрестано отступа од тих општих типова и ствара нове облике. Колико је тачно да се сав живи свијет да категорисати у опште врсте, толико је тачно и то, да нема ни двије једнаке индивидуе у тим врстама“ (38). Ако се ово има у виду, онда се тек може довољно јасно да види до каквих апсурдних резултата може да доведе теорија адекватне узрочности која полази од апстрактне оцене адекватног узрока, док је „жива стварност у немирној мијени, у отступању од просјечног, општег и законитог“ (39).

Осигурање је засновано на вероватноћи остваривања појава у великом броју догађаја по једном општем закону, али то не значи да ће се свака појава остваривати по том просеку (закону), већ ће свака отступати од тог закона. Исти узроци не могу имати увек исту последицу, већ више или мање сличне последице. Осим тога, не полазећи од конкретног узрочног низа, ова теорија даје различита решења о узроку наступелих последица, иако их је исти узрок произвео, под условом да, према искуству, те последице могу произвести различити узроци.

У светлости ове критике јасно се види да је Киш на силу извео закључак да начела на којима је засновао осигурање потврђују теорију адекватне узрочности. Тежња за „објективизирањем“ ризика је тежња за диктирањем околности под којима би требало да се остварују ризици. То је, међутим, немогуће, јер ризик се баш остварује услед извесних изванредних околности. Оваквим „објективизира-

(35) Kisch: op. cit., стр. 25.

(36) Kisch: op. cit., стр. 26.

(37) Kisch: op. cit., стр. 27.

(38) Б. Зихерл: op. cit., стр. 89.

(39) Б. Зихерл: op. cit., стр. 91.

њем“ постиже се једино то да се осигуравач извучи из своје обавезе у случају наступеле штете, односно да јемчи највише до просечне штете. Међутим, та просечна штета јесте апстрактна штета која је последица нашег закључивања на основу чињенице да се остварују час веће час мање штете.

Сам критеријум (ставови искуства) за оцену адекватног узрока није ближе дефинисан, јер он значи час искуство које даје просечно образовање, час искуство стручњака. То захтева стварање једног посебног критеријума о томе кад ће се применити просечно искуство а кад искуства стручњака, јер нема сумње између ова два искуства могу да постоје разлике.

6. Анализом важнијих теорија о узрочности које примењују судови приликом регулисања односа из осигурања односно које су разрађене у доктрине, дошли смо до закључка да оне имају час веће час мање недостатке. Ниједна од теорија не задовољава све захтеве које је потребно имати у виду при утврђивању узрока последице.

Приликом утврђивања узрока неке појаве потребно је имати у виду да је свака појава повезана с низом других појава с којима се она сажима и где не може бити, узев у свој целокупности, оштре поделе на узроке и последице. Међутим, поред ове опште повезаности појава, између њих постоје и такви односи да се свака појава јавља као функција других појава. Између услова и последице постоји објективна веза чију природу истражује наука откривајући законитости у овим везама.

За проузроковање последица потребно је да се оствари низ услова. Сви ти услови су нужни да се оствари баш таква последица кава је остварена у конкретном случају. Због тога свака теорија о узрочности мора да води рачуна о чињеници да само скуп услова у свеопштој повезаности с другим појавама је тек у стању да произведе конкретну појаву као последицу. Међутим, иако су за проузроковање последице потребни сви услови, ипак се са становишта права сматрају узроком и поједини услови (40).

Приликом утврђивања узрока последице мора се увек поћи од конкретног случаја водећи рачуна о специфичним условима под којима је настала. Свака последица је по нечем посебна, индивидуална, у односу на сличне случајеве, јер се „једна иста законитост мора испољити у различитим формама под различитим условима“ (41). Због тога, ако би се пошло супротним путем, натезањем апстрактних правила о узроку (општи подобан узрок одређене последице) на конкретан случај, само би учинили методолошку грешку која би дала и погрешан резултат о узроку последице.

Теорије које су конструисане у кривичном праву примењују се без великих измена у судској пракси, као и у доктрини, за регулисање односа из осигурања. Притом се полази, по нашем мишљењу,

(40) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 220.

(41) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 104.

од нетачног становишта „да појам узрока права осигурања није друкчији него у осталим деловима права“ (42).

Између узрока у кривичном праву, па и у грађанском праву код накнаде штете због кривице, и узрока у осигурању постоје разлике. По кривичном праву се сматра узроком само људска радња и сви други услови се а priori елиминишу. У осигурању се, међутим, баш тражи узрок међу условима који се занемарују у кривичном праву.

Између узрока у осигурању и узрока у кривичном праву (односно код накнаде штете због кривице) постоји још једна разлика. Ако прихватимо поделу на стихијни каузалитет, карактеристичан за узрочност у природи, и финални, свесни каузалитет, карактеристичан за друштвене односе, констатоваћемо да је „за кривично право (па и за накнаду штете због кривице — М. М.) одлучујући и доминантан финални каузалитет“; према се „не искључује значај и важност стихијног каузалитета“ (43).

Уговором о осигурању осигуравач преузима обавезу да накнади штету осигуранику ако је проузрокована неким догађајем — обично вишом силом, елементарна несрећа (пожар, опасност од мора, болест, смрт, туча [град], помор стоке, саобраћајни удес, итд.), — дакле снагом која не стоји, у моменту остварења штете, под контролом човека. На ове снаге човек утиче, додуше, у већој или мањој мери. Ако су ове снаге под контролом, не производе дејство на односе између осигуравача и осигураника. Оне постају релевантне за односе осигурања само онда кад се ослобађају те контроле. Према томе можемо извести закључак да је за осигурање доминантан и одлучујући не финални, већ стихијни каузалитет. Наравно, да је у извесним случајевима и у осигурању од значаја и финални каузалитет. Иако „одвајање једног каузалитета од другог ми можемо вршити само у анализи“ (44), ипак чињеница да је стихијни каузалитет доминантан код осигурања упућује на то да је и појам узрока и начин његовог утврђивања друкчији у овој области од појма и начина утврђивања каузалитета у другим областима права.

Утврђивање узрока у осигурању се може поставити само онда ако су испуњене две претпоставке: прво, да је повређен (стварно или се само претпоставља) осигурани имовински интерес, и друго, да је појава која је проузроковала оштећење интереса ванредна. На овај начин се знатно сужава број појава које долазе у обзир за утврђивање узрока у осигурању.

У природи се дешавају сваког часа објашњиве и још необјашњене, на одређеном степену развитка науке, појаве које су последица дејства разних услова. Те појаве примамо као нормалне, на основу стеченог искуства да се оне објективно остварују. Тако знамо да

(42) Kisch: *op. cit.*, стр. 15.

(43) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 224.

(44) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 224.

брод плови, али да и изванредан број бродова не стигне на одредиште. Међутим, у појединим случајевима ова нормалност се манифестује у томе што се редовно догађају извесне појаве док се друге јављају само изузетно. Ови изузетни случајеви су управо предмет истраживања узročности у осигурању тј. осигурање не интересују редовне појаве већ само ванредне.

Одмах се поставља питање како утврдити шта је редовна а шта ванредна појава? Ванредне појаве се изричито утврђују уговором о осигурању и за штете проузроковане овим ванредним појавама јемчи осигуравач. Док се редовне појаве не уговарају, већ се прећутно очекује да ће се оне остварити. Тако код пожарног осигурања се прећутно очекује да ће осигурани објекат остати неоштећен, док се уговара да ће осигуравач накнадити штету од ванредне појаве — пожара.

Ако се с времена на време уместо узрочног низа који се редовно може очекивати јављају последице које нису редовне значи да је у узрочном низу наступио услов који је прекинуо очекивани редовни низ. Овај нови каузални низ има редовно неочекивану последицу (нередовну последицу). Тај услов који је прекинуо редовни узрочни низ може да буде услов-узрок. Да би овај услов би и услов-узрок мора да је у конкретном случају определио последицу, а што се може утврдити на основу техничких норми из разних области људског сазнања.

Право о осигурању не може дати једну јединствену теорију каузалитета чија правила би се могла применити на област где доминира елементарни, стихижни каузалитет. На те случајеве ми морамо применити правила која важе за стихижни каузалитет (а то су техничке норме). Наравно, пошто за осигурање нису важни сви услови који су проузроковали последицу, то ми само узимамо у обзир оне услове који су се догодили од момента прекидања редовног каузалног низа.

Техничке норме схватамо широко, тј. као норме (законитости) из појединих области науке. Ове норме не морају бити само из природних наука већ и из других наука. При утврђивању који је од услова који су се десили од прекида редовног каузалног низа узрок, могу се користити и техничке норме из више наука. Како се и техничке норме мењају с развитком науке, то и само утврђивање узрока даваће увек резултате који одговарају савременом схватању науке. У Првом и Другом светском рату дуго се водио у праву спор шта треба сматрати узроком последице кад брод за време рата плови угашеним светлом и судари се у конвоју с другим бродом. Једни су сматрали да је то ратни ризик (па је за то накнаду плаћао посебан државни гарантни фонд), а други — да је то чисто поморски ризик јер је непосредни антецедент штете судар брода с бродом. Сматрамо да то питање не би требало принципијелно решавати, тј. или је ратни ризик или поморски, већ шта се према техничким нормама у датом случају може сматрати узроком. Даљи развитак технике чини нам се

да оправдава овакво становиште, јер развитек радара и пловидба без светла данас сасвим онемогућава постављање таквог питања у овом облику. Постављање чврстих теорија о каузалитету у осигурању, где доминира стихијни каузалитет, не би било могуће, јер резултати утврђивања узрока не би ишли у корак са савременим развојем науке. У случајевима, којих има и у осигурању, кад је за извесне појаве-последиче доминантан финални каузалитет ширско тумачење техничке норме (као норми из свих области науке, па и друштвених) довољно је да обезбеди правилно одређивање узрока и у тим случајевима.

Др. Милорад Максимовић